

ПРЕЦЕДЕНТНА МОТИВАЦІЯ ЗАГОЛОВКІВ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Статтю присвячено дослідженню особливостей прецедентної мотивації заголовків сучасних українських творів. З'ясовано типологію прецедентно мотивованих заголовків, обгрунтовано когнітивний статус їхніх мотиваторів та виокремлено різні за інформаційним критерієм прецедентні мотиватори номінації творів, визначено функційну природу прецедентної мотивації заголовків, проаналізовано різні типи прецедентних феноменів, зокрема прецедентний текст, прецедентне висловлення, прецедентна ситуація і прецедентне ім'я, схарактеризовано їхню джерельну базу.

Ключові слова: номінація, мотивація, прецедентна мотивація, прецедентний феномен, заголовок, функції прецедентного тексту.

Юлдашева Л. П. Прецедентная мотивация заглавий произведений украинской литературы конца ХХ – начала ХХІ ст. Статья посвящена рассмотрению прецедентной мотивации заглавий современных украинских произведений. Определена типология прецедентно мотивированных заглавий, обоснован когнитивный статус мотиваторов заглавий и в соответствии с информационным критерием выделены прецедентные мотиваторы номинации произведений. Проанализирована функциональная природа прецедентной мотивации заглавий, исследованы различные типы прецедентных феноменов, в т. ч. прецедентный текст, прецедентное высказывание, прецедентная ситуация и прецедентное имя, охарактеризованы сферы источников прецедентности.

Ключевые слова: номинация, мотивация, прецедентная мотивация, прецедентный феномен, заглавие, функции прецедентного текста.

Yuldasheva L. P. The Precedent-Based Motivation of the Titles of the Compositions of the Ukrainian Literature of the End of the 20th – the Beginning of the 21th Centuries. This article explores the analysis of the precedent-based motivation of the titles as well as the determination of the conceptual status of its motivators. The actuality of the research is determined by the importance of analyzing the pragmatic specifics of such titles.

The main goal of the article is determination of the specifics of the precedent-based motivation of the titles of the modern Ukrainian compositions.

The tasks of the research are the following: determination of the typology of the precedent-motivated titles; the foundation of the cognitive status of their motivators; establishment of the functional nature of the precedent-based motivation of the titles; analysis of the different types of the precedent phenomena, determination of the source of its origin.

As the result of the analysis the distinguished precedent-based motivators of the nominations of the compositions different by its informational status were found. The types of the precedent phenomena and the specifics of their source of origin were researched. The functions of the precedent phenomena during the process of the nomination of the compositions of the modern Ukrainian literature were determined. Besides, the types of the precedent phenomena were analyzed and the specifics of their source of origin were established.

All this allowed making a conclusion that there is a quiet widespread use of the precedent phenomena in the nomination of the compositions of the modern literature that creates new meanings, originally incorporates the text of the composition into the global historical and cultural context.

Keywords: nomination, motivation, precedent-based motivation, precedent phenomena, title, modification of precedent name.

Прецедентні імена змістовно збагачують текстову інформацію, створюючи численні асоціації за допомогою натяку на події, факти, персонажі інших текстів, несуть у собі культурні, історичні й наукові знання про світ, виконують важливу композиційну роль, стають стрижнем усього твору. Надаючи звичайній фразі відтінок інакомовлення, вони спонукають реципієнта до розшифрування прихованого значення. Використання прецедентних феноменів у номінації творів сучасної літератури – досить поширене явище. Для осягнення інформації, закладеної в заголовок, важливо враховувати глобальний контекст, що вможливує з'ясування асоціативних зв'язків заголовка в культурному просторі. Інтерпретація таких заголовків ґрунтується на спільних фонових знаннях автора і читача.

Складники концептуальної системи, «позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, вагомими й використовуваними в когнітивному й комунікативному плані» [6 : 130].

Основоположником теорії прецедентності став російський дослідник Ю. М. Караулов [3]. Вагомими в контексті нашого дослідження є студії Д. Б. Гудкова [1], І. В. Захаренка [2], В. В. Красних [4], О. О. Нахімової [5], О. О. Селіванової [6; 7] та ін.

З огляду на новітні досягнення у вивченні прецедентних одиниць особливе зацікавлення викликають прецедентно мотивовані заголовки сучасних художніх творів. Це зумовлено тим, що заголовок перебуває в сильній текстовій позиції, найбільш значущій для сприйняття, – перед текстом твору, виділяючи та підсилюючи прецедентні одиниці. Функціонування в заголовках прецедентних феноменів доповнює наше уявлення про національну мовну картину світу, яка прогнозує систему цінностей етносу. Отже, вивчення означеного лінгвального явища глибоко мотивоване й актуальне.

Використання прецедентного імені як мотиватора є ознакою особливої типу мотивації, кваліфікованого О. О. Селівановою як прецедентний [6; 7].

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей прецедентної мотивації заголовків сучасних українських творів. Досягнення окресленої мети передбачає розв'язання низки завдань: установлення типології прецедентно мотивованих заголовків, обґрунтування когнітивного статусу їхніх мотиваторів, визначення функційної природи прецедентної мотивації заголовків та визначення їхньої джерельної бази.

Залежно від культурної значущості мотиватора для певної етнічної спільноти виокремлюють прецедентну та непрецедентну мотивацію. Аналіз прецедентних мотиваторів під когнітивним кутом зору дає змогу виокремити концептуальну структуру знань, «фрагменти якої перетинаються зі складниками структури знань про позначене або обираються довільно з культурною чи рекламною метою» [6: 132]. Прецедентний культурний знак складний, використання його в процесі номінації пов'язане не з власне денотатом (референтом), а з комплексом диференціальних ознак конкретного прецедентного феномена. Для осягнення повідомлення, що містить заголовок, реципієнт має не тільки виявити явище прецедентності, а й пригадати його джерело, оцінити структурні, семантичні, функційні особливості використання прецедентного культурного знака в конкретному заголовку.

Прецедентно мотивовані заголовки виконують низку функцій, зокрема оцінкову, естетичну, експресивну, парольну, комунікативну, прагматичну, референтну та ін.

Традиційно в межах прецедентних феноменів розрізняють прецедентне ім'я, прецедентний текст, прецедентне висловлення та прецедентну ситуацію [3: 47–48]. В основі такої класифікації – інформативний статус прецедентного мотиватора. Серед прецедентних культурних кодів виокремлюють прецедентний текст, актуалізований в інших текстах, повернення до якого зумовлене лінгвокогнітивними механізмами інтертекстуальності. До прецедентних текстів належать твори художньої літератури («*Божественна комедія*» Данте – «*Божественна комедія*» Т. Малайчук, «*Герой нашого часу*» М. Лермонтова – «*Герой нашого часу*» Леся Подерев'янського). Заголовок роману «*Записки українського самашедшого*» Л. Костенко апелює до «*Записок сумасшедшего*» М. Гоголя. Рік початку дії в романі Л. Костенко збігається з датою нотатків героя М. Гоголя – 2000 р.

Використання прецедентних текстів під час номінації творів сучасної літератури зумовлює семантичну трансформацію: назви відомих текстів метафоризуються.

Прецедентна ситуація – це своєрідна «ідеальна» ситуація, пов'язана з набором певних конотацій [3: 34]. Прецедентна ситуація вплинула на появу назв «*Страшний суд*» В. Басараба, «*Яблука з райського саду*» Б. Жолдака. Обидва вислови («страшний суд» і «райське яблуко») – біблійного походження. Страшний суд у християнстві (а також у юдаїзмі та в ісламі) – останнє судилище, яке має визначити долі грішників і праведників. Однак цей вислів має й фразеологічне значення – «які-небудь нестерпні, несприятливі умови, обставини (стихийне лихо, безланья, колотнеча)» [8: 613]. «Райське яблуко» – образна назва чогось дуже бажаного, але недоступного чи забороненого. Із «кінцем світу» (за Біблією) також асоціюється заголовок роману «*Армагеддон уже відбувся*» Марії Матіос. У «Біблії» слово «Армагедон» ужито лише раз у контексті, де ангели вилили «сім чаш гніву Божого» на людей. У широкому сенсі його пов'язують із війною між злом і добром та похмурими перспективами, що чекають людство. Отже, використання прецедентної назви формує нові значення, своєрідно вводить текст художнього твору (історію Івана Олексюка) у загальноісторичний і культурний контексти.

На думку В. В. Красних, прецедентні культурні знаки (текст і ситуація) зберігаються в когнітивній базі як інваріанти сприйняття [Там само, с. 35].

Прецедентними висловленнями є відомі точні і неточні цитати з іншого художнього тексту: «*Остановись мновсьнє, ти прекрасно*» Леся Подерев'янського («*Фауст*» Гете), «*Мені тринадцятий рік минає*» В. Неборака («*Мені тринадцятий минало*» Т. Шевченка). Згустки народної мудрості – прислів'я, використані як прецедентні висловлення, відображають етнокультурну специфіку концептів когнітивної бази. Зв'язок із фольклорним національно-культурним контекстом засвідчує, наприклад, заголовок твору «*З роси, з води і з калабані*» І. Карпи – «*з роси і з води*» (прислів'я). Прецедентні висловлення сприймаються й відновлюються загалом: сума значень елементів висловлення не тотожна значенню висловлення.

Прецедентні імена – широковідомі власні назви, використовувані як особливі культурні знаки, на кшталт символів певних якостей. Так, заголовок твору «*Останній дон Кіхот*» М. і С. Дяченків співвідносний із відомим романом «*Хитромудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі*» С. Сервантеса. Українські письменники вдаються до неденотативного використання імені *Дон Кіхот* у функції культурного знака. Дон Кіхот – наївний мрійник, благородна й великодушна людина, яка захоплюється нездійсненним, бореться з вигаданими перешкодами. Це символ безкорисливої боротьби проти несправедливості.

Іноді прецедентне ім'я, винесене в заголовок, свідчить про зв'язок твору з конкретним письменником: «*Оноре, а де Бальзак?*» Неди Нежданой. Широкому колу читачів відомі всі ці прецедентні тексти, що свідчить про високий рівень їхньої культурної значущості.

Важливим етапом вивчення прецедентних назв є дослідження джерельної бази прецедентності. Цей аспект дослідження презентує прагматичні інтенції і прерогативи автора.

Дібраний матеріал засвідчує, що основним джерелом прецедентних текстів є література: «*Звірослов*» Т. Малярчук – середньовічний «*Бестіарій*» («*Звірослов*»), «*Майн кайф*» В. Цибулька – «*Майн кампф*» А. Гітлера, «*Декамерон*» В. Шкляра – «*Декамерон*» Боккаччо, «*Мої дікамерони*» Ю. Логвина – «*Декамерон*» Боккаччо, «*Вересові меди*» Н. Гуменюк – «*Вересовий мед*» Р. Л. Стівенсона, «*Кінець епохи вишневих садів*» Н. Симчич – «*Вишневий сад*» А. Чехова, «*Де твій дім, Одіссею?*» Т. Гаврилів – «*Одіссея*» Гомера.

Відповідно до концепції Ю. М. Караулова до прецедентних текстів у широкому сенсі потрібно зараховувати також невербальні феномени, зокрема твори живопису, музики, кіно. Отже, джерелами прецедентних текстів можуть також бути різні види мистецтва: 1) кінематограф (у «*Подвійному Леоні*» О. Іздрика один із розділів має назву «*Леон-кілер*» – пряма апеляція до культурного фільму Л. Бессона. Інший розділ – «*Never Say Never Again*» («*Ніколи не говори «ніколи»*») є назвою одного з фільмів про агента 007 Джеймса Бонда); 2) музика (заголовок роману «*Денеш Мод*» С. Жадана апелює до англійського рок-гурту «*Dereche Mode*», популярного колективу 90-х років; сюди також належать прецедентні фрази з пісень, що подані латинською графікою як нетрансформовані цитати: «*Vita Nostra*» М. та С. Дяченків – «наше життя» – цитата зі студентського гімну «*Gaudeamus*»); 3) живопис («*Вві сні і наяву, або дівчинка на кулі*» О. Слоньовської – «*Дівчинка на кулі*» Пабло Пікассо).

Важливим джерелом прецедентних заголовків є Біблія. Із релігійними мотивами співвідносні заголовки творів «*Сни Ієрихона*» І. Карпи, «*Генерал Юда*» С. Жадана.

Зв'язок із фольклорним національно-культурним контекстом засвідчує заголовок роману «*Котигорошко*» В. Кожелянка. «*Дума про слоника*» Юрка Позяка є віршовою трансформацією народного (львівського походження) анекдота про слоника, якого замучили «кляті москалі».

В епоху глобалізації комп'ютерні терміни, назви комп'ютерних ігор, соціальних мереж також можуть стати джерелом появи прецедентних

одиниць («*URBAN STRIRE*» Антона Кушніра виник на підставі назви відомої комп'ютерної гри, «*Аднакласнікі. Рву*» Ірени Карпи – за назвою соціальної мережі).

У номінації творів сучасної літератури поширене використання прецедентних феноменів. Такі назви слугують важливим засобом емоційної оцінки і впливу на реципієнта (читача), зокрема на формування його картини світу. Упізнаність і хрестоматійність прецедентних назв зумовлює реінтерпретацію: виникнувши в конкретній сфері, вони виходять за її межі, починають функціонувати як феномен культури в широкому сенсі цього слова. Назви загальновідомих творів мистецтва наділені неабиякою значущістю, це важлива частина інтертекстуального арсеналу, завдяки якій поповнюється основна частина вербально-ментальної бази національної свідомості.

Перспективи дослідження вбачаємо у виокремленні глобальних прецедентних текстів та національних прецедентних текстів і виявленні специфіки модифікованих прецедентних заголовків.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гудков Д. Б.** Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
2. **Захаренко И. В.** Прецедентные высказывания и их функционирование в тексте / И. В. Захаренко // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – М. : Филология, 1997. – С. 92–99.
3. **Караулов Ю. Н.** Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
4. **Красных В. В.** Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 283 с.
5. **Нахимова Е. А.** Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е. А. Нахимова. – Екатеринбург : УрГПУ, 2007. – 207 с.
6. **Селіванова О. О.** Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. О. Селіванова // Лінгвістична палітра. Філологічні студії / за заг. ред. Л. А. Лисиченко. – Харків, 2009. – С. 129–139.
7. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
8. **Фразеологічний** словник української мови / за ред. Л. С. Паламарчука – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.

Юлдашева Людмила Петрівна – аспірант, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Україна, 18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81.

E-mail: lalimduyl@ukr.net

tel: +380981792005

<http://orcid.org/000-0002-7485-2607>

Yuldasheva Lyudmyla Petrivna – Postgraduate Student at the Ukrainian Language Department, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky. Ukraine, 18000, Cherkasy, Shevchenko boulevard, 81.